

INHOUD

Vooraf	7
Onneuzel schoap en lusthof Over de twee gezichten van de Linge	11
Ruggengraat van een landschapspark Van Doornenburg naar Elst	29
Heldring was hier Van Elst naar Hemmen	53
De Linge op afstand Van Hemmen naar Zoelen	75
Drie keer over de spoorlijn Van Tiel naar Geldermalsen	99
De Zwijger en De Geweldenaar Van Buren naar Beesd	123
Pisa en Bassa Van Beesd naar Leerdam	145
Steeds weer het paard Van Geldermalsen naar Asperen	167
Martelaren langs de Linge Van Asperen naar Gorinchem	189
Dank	211
Bronnen	212

VOORAF

Ik woon net boven de Nederrijn. De Linge stroomt dus niet echt naast de deur. Toch gaat er geen maand voorbij, dat ik hem niet zie. Een wandeling op Mariënwaerdt of rond Asperen. Een fietstochtje van Tricht naar Rhenoy en aan de overkant terug. Of over de Diefdijk naar Leerdam – en dan verder maar zien. Een autoritje naar Gorinchem, toen er nog geen vuiltje aan de lucht was. En dat al meer dan veertig jaar lang.

Ik was en ben dan zeker niet de enige, daar langs de rivier. De Linge tussen Geldermalsen en Leerdam: wie kent hem niet. Je zult mij er in een mooi bloesemweekend niet snel zien.

Het duurde even tot ik ook die andere Linge in dat andere landschap ontdekte, die tussen Doornenburg en Zoelen - en daarna verder tot aan Buurmalsen. De uiterwaarden rond fort Pannerden, het fietspad vlak langs de Linge door het weidse land van Angeren en Bemmelen, het splinternieuwe Park Lingezegen, het stokoude landgoed Hemmen, de klompenpaden rond Kerk-Avezaath en Erichem. De mensen die er wonen, wisten het al lang: de Linge is hier anders, maar daarom niet minder boeiend.

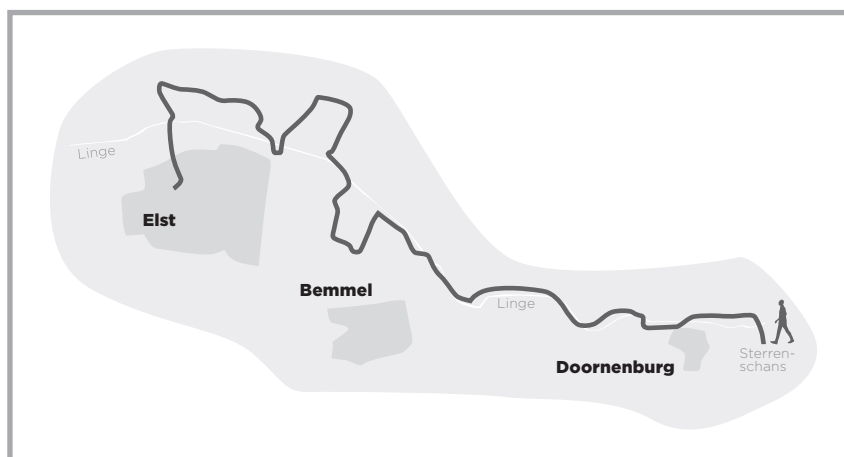
Er is veel over rivieren geschreven: over de IJssel bijvoorbeeld en over de Rotte, over de Eem en de Drentsche Aa, over de Vecht - en over de Nederrijn. Maar kent u een recent boek over de Linge? Met z'n dikke honderd kilometer mooi wel de langste geheel Nederlandse rivier – we zien even door de vingers dat de helft is gegraven.

Welnu, het ligt nu voor u.

Ik trok het afgelopen jaar langs de lange Linge, van Doornenburg helemaal tot aan Gorinchem. Te voet, dus met oog en oor voor wat er onderweg is en was. Ik bleef steeds zo dicht mogelijk bij de Linge, maar maakte hier en daar ook een uitstapje naar links of naar rechts.

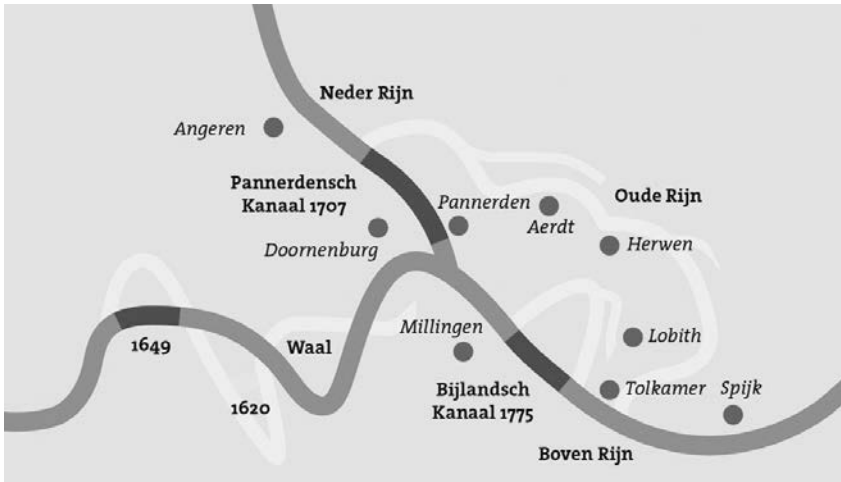
RUGGENGRAAT VAN EEN LANDSCHAPSPARK

Van
Doornenburg naar Elst

‘De grachten van Kasteel Doornenburg worden wel beschouwd als de oorsprong van de Linge, ‘het vurige rivierke’, dat kans ziet om van hier af heelemaal naar Gorkum toe een eigen en zelfs hier en daar nog al avontuurlijken weg te zoeken door de smalle Betuwe met rechts de Waal en links de Rijn en de Lek en naar alle waarschijnlijkheid gevoed door beider kwelwater. Vroeger de baas en thans afhankelijk.’

Dat schrijft Jac. P. Thijssen in 1938 in *Onze Grootte Rivieren*. Ik zou denken dat de Waal links stroomt en de Rijn rechts, maar als Thijssen het zegt... Ook begint de Linge niet in de grachten van Kasteel Doornenburg. Maar hij ging ook niet, zoals de overlevering zegt, onder de mestvaalt bij het huis van veerman Jan van Driel van start. De realiteit is sinds halverwege de vorige eeuw iets minder romantisch.

De Rijn van Spijk tot Angeren

Ik sta op de Rijndijk, iets oostelijk van Doornenburg. Schuin rechts van me steekt de veerboot het Pannerdensch Kanaal over. Vlak voor m'n neus begint de Linge aan haar tocht naar de Beneden Merwede. In de jaren vijftig van de vorige eeuw is hier, zo lees ik op het informatiebord in de berm, een inlaatsluis gebouwd, 'een rechthoekige koker van gewapend beton, die met metalen schuiven kan worden afgesloten'. Stalen damwanden voorkomen dat de inlaat verzandt. Een stuw regelt dat het water van het Pannerdensch Kanaal onder vrij verval de Linge in kan stromen. Dat is bij droge tijden van levensbelang voor de boeren en de fruittelers langs de Boven Linge. En mocht er nou te weinig water in het Pannerdensch Kanaal staan, dan zijn er twee drijvende gemalen, de Pannerling 1 en 2 – je moet er maar opkomen, op die namen – die daar een mouw aan weten te passen. Ik zie ze niet, de waterstand is hoog genoeg.

Hoe zat het ook alweer met die Rijn en dat Pannerdensch Kanaal? Ik zoek het op.

De Rijn ontspringt 'ergens in Zwitserland' en hij komt bij Lobith ons land binnen. Dat weten we nog van school. Het eerste klopt, natuurlijk. Maar het tweede niet. Niet meer, de loop van een rivier wil door de jaren heen nog wel eens veranderen, net als de landsgrens. De Rijn bereikt vandaag de dag bij Spijk ons land. Hij loopt vervolgens gedurende een kilometer of acht precies over de Duits-Nederlandse grens, langs Tolkamer – dat zijn naam ontleent aan de tijd dat schippers hier tol moesten betalen

– naar Millingen aan de Rijn. Om precies te zijn: het stukje tussen Spijk en Tolkamer is de Bovenrijn, het stukje tussen Tolkamer en Millingen is het ver in de achttiende eeuw gegraven Bijlandsch Kanaal. De Bovenrijn maakte tot dan net voor Tolkamer een slinger omhoog en het drie kilometer lange Bijlandsch Kanaal sneed die af.

Even voorbij Millingen is er een splitsing. Twee derde van het water gaat verder als de Waal, een derde als het Pannerdensch Kanaal. Dat aan het begin van de achttiende eeuw aangelegde kanaal moest het rivierwater beter verdelen tussen de nogal eens overstromende Waal en de nog vaker droogvallende IJssel en Rijn. Niet alleen voor het scheepvaartverkeer, maar ook uit strategische overwegingen, er moest genoeg water zijn om de gebieden langs de Hollandse Waterlinie te kunnen inunderen. De Oude Rijn boog vóór de aanleg van het kanaal ergens tussen Spijk en Lobith omhoog naar Elten en stroomde onder Babberich en Oud-Zevenaar naar Angeren. Het zes kilometer lange Pannerdensch Kanaal sloot daar aan op die Oude Rijn.

Zo zit het dus. En de Linge ‘ontspringt’ daar waar het Pannerdensch Kanaal net een halve kilometer op gang is.

Ik probeer vandaag tot in Elst te komen, en dat is nog best een flink eind lopen. Daarom geef ik niet toe aan de neiging om even te gaan kijken waar de Rijn en de Waal splitsen.

Van Doornenburg naar Pannerden

Of ik daarmee wat mis? Zonder enige twijfel. Die landtong, de Pannerdense Kop, is op zichzelf natuurlijk al bijzonder: dat imposante zicht daar, vooral bij hoogwater. Er er ligt ook nog eens een fort zoals je ze niet iedere dag tegenkomt.

Fort Pannerden en verder

Dat Fort Pannerden was ooit hard nodig ook. Want vergis je niet, we staan hier wel bij de levensader, de hoofdkraan van de verdedigingslijnes uit vervlogen tijden, de IJssellinie, de Grebbelinie en de Hollandse Waterlinie. Kregen die geen water, dan was niet alleen Leiden in last. Bij de splitsing van Rijn en Waal zag je de potentiële kraandichtdraaiers al van mijlenver aankomen. Daarom ligt juist daar dus dat fort.

Fort Pannerden had nog een voorganger, Fort Sterreschans. Het werd in 1742 opgeleverd. Honderd soldaten en meer dan twintig kanonnen beletten vijandelijke schepen de doorgang naar Holland. Fort Pannerden kwam in 1871 en ligt wat meer oostelijk. En het is er een om U tegen te zeggen. Het vooral onder de aarde verborgen gevaarte meet vijfenzeventig bij zeventig meter en is vijf verdiepingen hoog. Er zijn welgeteld 124 ruimten, verbonden door een web van gangen en trappen. Om het fort ligt een diepe gracht.

De snelle modernisering van de oorlogsvoering zette het fort van meet

'Nieuwe natuur' in rivierenland

af aan op achterstand. Het moest een paar jaar na de bouw al worden aangepast, omdat het geen antwoord had op de net op de markt gebrachte brisantgranaten. En ook daarna bleef het altijd een beetje achter de feiten aanlopen. Maar tijdens de Eerste Wereldoorlog waren we blij dat we het hadden. Het leger was gemobiliseerd en meer dan tweehonderd manschappen vonden er de volle vier jaar lang onderdak. Doornenburg was weer even een heuse garnizoensstad.

Toen er in 1939 opnieuw oorlog dreigde, werd Fort Pannerden versterkt met extra kazematten. Op 10 mei 1940 kwam het, zeventig jaar na de oplevering, voor het eerst echt serieus in actie. Op jaren dus en eigenlijk al weer afgeschreven. De Duitsers hadden er dan ook geen kind aan.

Vlak na de oorlog kwam veel bouw materiaal uit het fort nog best van pas bij het oplappen van woningen, scholen en schuren in Doornenburg en omstreken. Het fort werd in 1959 geclassificeerd als een vestingwerk van ‘geen klasse’.

Toch kreeg het in 1969 de status van nationaal monument. Het werd in 1988 overgedragen aan Staatsbosbeheer, met het idee er een publieke functie aan te geven. Omdat het daar maar steeds niet van kwam, trok er in 2000 een groep van vijftien krakers in. Die behoedden het voor verder verval: ze gingen er wonen en werken en stelden het af en toe open voor het publiek. In 2006 werd het met veel vertoon van macht door de Mobiele Eenheid ontruimd, het was een dag langer oorlog dan in mei 1940.

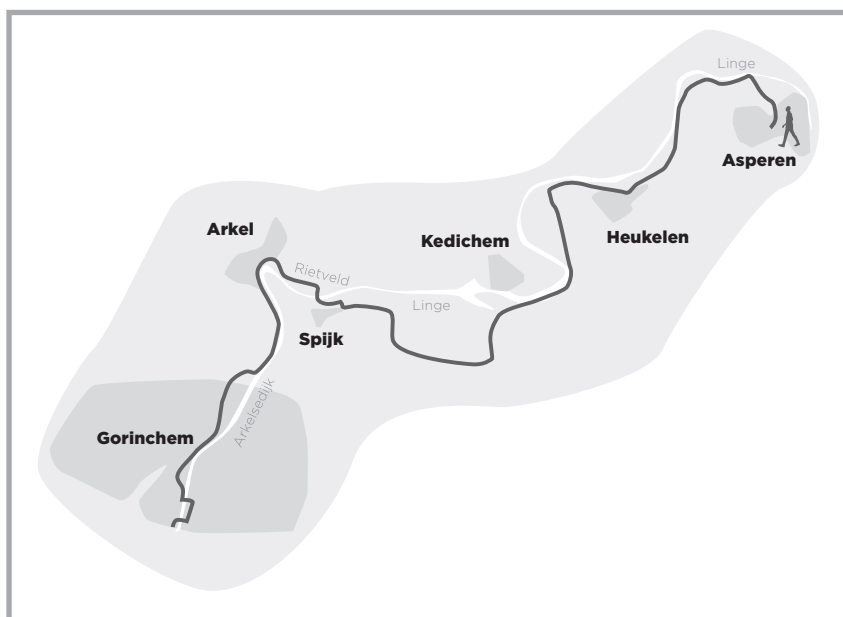
Diezelfde krakers werden niet veel later de tijdelijke beheerders, totdat in 2008 de Stichting tot beheer en instandhouding van Fort Pannerden werd opgericht. Die wist samen met de gemeente Lingewaard geld binnen te halen voor de herinrichting van het complex. In 2009 gingen de deuren weer open voor het publiek.

Fort Pannerden staat sinds 2016 te boek als een publieksattractie, compleet heringericht en met een nieuw ‘beleefconcept’: een prachtig geres-taureerd historisch monument in een natuurlijke omgeving, met evenementen, arrangementen tentoonstellingen en activiteiten voor jong en oud. Het is ook een attractie voor vogels en planten.

En kijk ook eens hoe fraai het daar ligt. Hoe je vanaf het fort uitkijkt over de Waal, de Rijn, het Pannerdensch Kanaal en over de uiterwaard hier, de Klompenwaard. Het vrij toegankelijke gebied – van noord naar zuid meer dan twee kilometer lang en west naar oost drie – is na het hoge water in 1993 en 1995 in sneltreinvaart veranderd van een doorsnee graslanduiterwaard in

MARTELAREN LANGS DE LINGE

Van Asperen naar
Gorinchem

Weet je het niet, dan heb je het niet in de gaten: op de Voorstraat en het Raadhuisplein in Asperen ben je op de Lingedijk. Maar ga je even verder, over het pad tussen de witte villa en het voormalige gemeentehuis door, dan zie je het meteen.

Ik loop op de Appeldijk. Rechts van me ligt een natuurgebied, met dank aan de Nieuwe Hollandse Waterlinie: er was halverwege de negentiende eeuw eventjes heel veel grond nodig. Het Hondegat, misschien wel een overgebleven stukje van de gracht van Waddestein, lag er toen al. Er is een tragisch verhaal over dat Hondegat. Ik vertel het in mijn eigen woorden:

Het is de winter van 1596 – en het waren nog echte winters toen. Dirk Willemsz zit om zijn van de norm afwijkende religieuze overtuiging, hij is wederdoper, gevangen in het Kasteel van Asperen. Op een goede dag weet hij langs een touw van lakens en vodden uit het kasteel te ontsnappen. Hij vlucht over de bevroren slotgracht en het Hondegat. Een bewaker zet de achtervolging in, maar zakt op het Hondegat door het ijs. Dirk hoort zijn hulpgeroep, keert terug en steekt hem de helpende hand toe. Voorwaar een daad van belangeloze liefde. De schout of de drost die toevallig in de buurt is, dwingt de bewaker om Dirk in te rekenen. Die wordt opgesloten in de gevangenenkamer in de toren van de grote kerk. De arme ziel eindigt na een aantal maanden van verhoor en foltering als ketter op de brandstapel. De felle oostenwind jaagt de vlammen uiteen en het duurt nog heel lang voordat Dirk het leven laat.

Er is beeldmateriaal van de redding: Jan Luyken legde de goede daad in de zeventiende eeuw vast op een gravure.

Dirk Willemsz wordt door Amerikaanse doopsgezinden, Mennonieten, als lichtend voorbeeld gezien: hij is de belichaming van de vijandsliefde, hij is een icoon. De gravure van Jan Luyken staat in hun catecheseboekjes. James C. Juhnke schreef in 1989 de historische roman *Dirk's*

Hier stond Kasteel Waddestein

Exodus over de tragedie. In 2018 werd in het Mennonite Heritage Village in het Canadese Steinbach een standbeeld van Dirk onthuld.

Bezoeken doopsgezinde Noord-Amerikanen ons land, tien tegen een dat ze Asperen aandoen. En Witmarsum natuurlijk. Menno Simons, de naamgever van het Mennonisme, kwam daar vandaan. Asperen heeft vanzelfsprekend een Dirk Willemszstraat.

Net voorbij het oude gemeentehuis begint het Dirk Willemsz Wandelpad. Het smalle pad gaat door dat natuurgebied tussen de Appeldijk en de Linge: volg de oranje paaltjes. Er ligt geen ijs op het Hondegat. Het pad komt weer uit op de dan nog altijd onverharde Oude Zuiderlingedijk. De Linge stroomt rechts, links ligt sinds 1658 het Galgenwiel. Reed je vroeger een scheve schaats, dan kon je op de brandstapel eindigen, maar net zo makkelijk aan de galg. Er wordt nu gevist, en over een paar maanden ook gezwommen. Voor een stuk of wat gelukkige Asperenaren is de kolk het verlengde van hun achtertuin.

Naar Heukelum

Het onverharde stukje Oude Zuiderlingedijk gaat voorbij het Galgenwiel over in een geasfalteerd vervolg. Na de kruising met de provinciale weg naar Leerdam hebben de fietsers en de wandelaars het rijk weer alleen. Aan de overkant van de Linge domineert Royal Leerdam Crystal. De beeldentuin Land en Beeld aan mijn kant is alleen in het weekend open. Aan het Oude Stoomgemaal – het is opgenomen in de beeldentuin – is sinds 1895 gelukkig alleen het allernoodzakelijkste onderhoud gepleegd: het oogt prettig *vintage*. De sluis is dichtgezet, maar de inlaat voor het water van de polder Asperen doet het nog. In de uiterwaard ligt een kazemat, de oorlog is nooit helemaal weg langs de Linge.

Het fietspad gaat hier naar links. Ik ga met de dijk mee, het bos in. Het wandelpad loopt langs Kasteel Heukelum, dat ook wel Merckenburg wordt genoemd. De heer van Arkel bouwde hier aan het eind van de dertiende eeuw een voorganger, een kasteel uit het boekje: een paar torens, een binnenplaats, een dubbele gracht en een voorburcht. Het was er een van een serie van negen. De burchten moesten de positie van de Van Arkels op de roerige grens tussen Gelre en Holland versterken. Op de toren van het kasteel van Heukelum na zijn ze allemaal verdwenen. Ik kom straks nog over de heren van Arkel te spreken.

Het kasteel staat hier wat alleen, het is hier geen Leerdam meer en eigenlijk ook nog net geen Heukelum. Dat is met recht en reden. Jan van Arkel kreeg tijdens een Kruistocht in een droom een tip van niemand minder dan de aartsengel Gabriel: ‘Gaat heen waar deze zwaan U brengt en bouwt daar uw slot’. Laat die zwaan nu regelrecht naar even voorbij Heukelum vliegen. Daar staat nu dus dat kasteel. Met dank voor dit goddelijke teken kregen de negen Arkelse burchten allemaal een vergulde zwaan als windwijzer op de hoogste spits. In Arkel zelf vertellen ze overigens een heel ander verhaal. De familie Van Arkel – die dan nog niet zo heet – is rond 700 per schip uit Frankrijk op weg naar haar erfgoed. Onder Almkerk is het gezelschap even het spoort bijster. Maar ziet, daar is een zwaan die ze voorgaat. En wat denk je wat? Het beest gaat in Arkel aan wal.

Dat die dertiende-eeuwse toren van het kasteel van Heukelum er nog altijd staat, is ook te verklaren. In 1672 – het Rampjaar – trokken de troepen van Lodewijk XIV op naar Holland. De manschappen, onder aanvoering van generaal Turenne, plunderden en verwoestten alles wat op hun pad kwam, ook kasteel Heukelum. Terwijl Turenne toekeek hoe ze het kasteel te grazen namen, viel ineens de vergulde zwaan voor zijn voeten. Als dat geen teken was! De generaal gaf zijn mannen het bevel de toren te behouden.

Heukelum heeft weer stadsmuren

In 1740 of daaromtrent is er een dubbel Amsterdams grachtenhuis tegenaan gebouwd. De familie Van Heeckeren van Brandsenburg zwaaide er vanaf 1927 enkele decennia hele tijd de scepter. Nu woont er een ‘gewone’ burger. Op de toren pronkt een zwaan.

Iets anders. Werd op Kasteel Doornenburg niet de twaalfdelige TV-serie Floris opgenomen? Kasteel Heukelum hoeft zich als locatie van negenendertig afleveringen van Pommetje Horlepiep absoluut niet te schamen.

Ik loop over de met eiken, iepen, noten en essen beplante Lingedijk naar Heukelum. Het is nog te vroeg voor de eikenprocessierups. De stadsmuren van het vestingstadje zijn niet lang geleden onder de aarden omwalling vandaan gehaald en vervolgens nogal heftig gerestaureerd. Het kan nog wel een eeuw duren voordat ze weer een middeleeuws patina hebben. De plattegrond van Heukelum-Centrum is standaard: een voorstraat en parallel daaraan een achterstraat. De huizen staan dicht op elkaar.

Er loopt een fietspad vlak langs de Linge, achter de huizen van het stadje langs. Het beeld ‘De Veerman’ bij het knusse haventje herinnert aan het oude voetveer naar Oosterwijk – Manus van Vuuren, de laatste veerman stond model. Het pontje werd in 1972 uit de vaart gehaald. Inmiddels is het er weer, maar alleen in het toeristenseizoen. Er wordt hier volop gefietst en gewandeld.

Bij het haventje begint ook de Orchideeënroute. Ik zie op het informatiepaneel dat die de eerste kilometers vlak langs de Linge voert. Dat treft dus. Volg de paarse pijlen, zegt het kaartje.

Als ik goed heb geteld, loop ik sinds Tricht op de vierde Appeldijk. Waar de woonhuizen aan de rivierkant ophouden, beginnen de appelbomen. Daarachter liggen wilgengrienden en privéterreintjes. De Albatros vaart voorbij, de eerste ‘rijnaak’ die ik op de Linge zie. Dat kan, tussen Gorinchem en Leerdam. Een kluitje kano’s kijkt, ondersteboven op de oever liggend, uit naar het begin van hun vaarseizoen.

Links tussen en achter de bomen ligt een flinke plas. Is het een doorbraakkolk, is hier zand gewonnen, is het een kleiput? Ik gok op het laatste, even verder ligt de voormalige steenfabriek De Koornwaard. Het moet de eerste ringoven in het land zijn geweest die het hele jaar door in bedrijf was. Tot heel ver in de vorige eeuw werden hier stenen gebakken. De Koornwaard B.V. is nu al een jaar of dertig ‘het juiste adres voor opslag, botenstalling en verhuur van bedrijfsruimte’. Brouwerij ‘t Kuipertje is helaas alleen op zaterdagmiddag open. Op het Koornwaardterrein is een

heel aangenaam stukje ‘nieuwe natuur met allerlei landschapselementen’ aangelegd: hoogstamfruitbomen, wilgen, fruittuinen, eilandjes, waterpartijen, flauwe en steile oevers. In een poel schijnen salamanders en kreeftjes te zitten. Er staan bankjes, hier en daar.

De uiterwaard is in de slinger die de Linge voorbij Heukelum maakt bijna helemaal afgegraven. Staatsbosbeheer heeft er een moerassig natuurgebied van gemaakt: de Koornwaardplas. De Orchideeënroute buigt nu van

De Orchideeënroute is gestremd...